

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ.

Освіта 21 століття – це освіта для людини. Соціальні зміни, науково-технічний розвиток, якими відзначено останні десятиліття світової історії, вплинули на зміну мети і завдань освіти. Завдання сучасної школи – це виховання компетентної особистості, яка володіє не лише знаннями, професіоналізмом, високими моральними якостями, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовувати знання і брати на себе відповідальність за таку діяльність.

Особливістю сучасного змісту початкової освіти є те, що він базується на принципах дитиноцентризму, в його основу покладено діяльнісний, особистісно орієнтований та компетентнісний підходи. В новому стандарті передбачена екологічна спрямованість освіти, впровадження здоров'язберезувальних технологій. Стандарт початкової освіти спрямований на соціалізацію школяра та передбачає формування ключових компетентностей: загальнокультурної, громадянської, здоров'язберезувальної, інформаційно-комунікативної.

Рада Європи визначила п'ять основних груп ключових компетенцій, яким вона надала особливого значення і які школа має формувати в учнів. Ці п'ять груп компетенцій увійшли до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти як стратегічна мета загальноосвітньої середньої школи. Основними групами компетенцій є :

соціальні – пов'язані з готовністю брати на себе відповідальність, бути активним у прийнятті рішень, суспільному житті, врегулюванні конфліктів ненасильницьким шляхом, у функціонуванні та розвитку демократичних інститутів суспільства;

полікультурні – стосуються розуміння несхожості людей, взаємоповаги до їхньої мови, релігії, культури тощо;

інформаційні – зумовлені зростанням ролі інформації у сучасному суспільстві та передбачають опанування інформаційних технологій, умінь здобувати, критично осмислювати і використовувати різноманітну інформацію;

компетенції саморозвитку та самоосвіти – пов'язані з потребою і готовністю постійно навчатись як у професійному відношенні, так і в особистому та суспільному житті;

компетенції, реалізовані прагненням і здатністю до раціональної продуктивної, творчої діяльності.

Проблемам компетентісного підходу до організації навчального процесу присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених – І.Г.Єрмакова, Д.О.Пузікова, Г.Г.Ковганич, Л.В.Сохань, та ін. Розглядаються підходи щодо реформування як змістової, так і процесуальної сторони педагогічного процесу, розробляються технології, шляхи та умови компетентісного підходу навчання та виховання школярів.

Проте у психолого-педагогічній літературі майже відсутні праці, в яких би розглядалися проблеми підготовки вчителів початкових класів на засадах

компетентнісного підходу, немає визначеної точки зору навіть щодо переліку компетентностей у сучасного вчителя. При такому підході, коли не визначена модель підготовки, шляхи, засоби, технології, очікувати результату підготовки вчителя, який би міг проектувати і організовувати компетентнісний підхід до навчання і виховання молодших школярів не приходиться.

Саме тому метою даної статті є побудова моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів на засадах компетентнісного підходу, обґрунтування алгоритму формування професійних компетентностей.

Проаналізуємо точки зору різних авторів щодо трактування сутності поняття «компетентність».

Так, зарубіжні вчені під компетентністю розуміють: здатність людини застосовувати свої знання (Халлаш); здатність, що ґрунтується на досвіді або на знаннях, які людина розвинула завдяки практиці або освіті (Дж. Куллахан); навички й уміння, які особистість може використовувати в різних ситуаціях і контекстах та опановуючи нові ситуації (Ж.Перре).

Термін «компетентність» є похідним від слова «компетентний». Слово «компетентний» означає: 1) той, хто володіє компетенцією; 2) обізнаний у певній галузі (1.С.107). В сучасних словниках української мови відслідковується два аспекти тлумачення поняття «компетентний»: 1) певні знання людини в якій-небудь галузі, яка з чим-небудь добре обізнана, тямуща; 2) певні повноваження, повноправність (2.С.69). У науковій літературі до поняття компетентності включають, крім загальної сукупності знань, ще й знання можливих наслідків конкретного способу впливу, рівень уміння і досвід практичного використання знань.

О.Сироватко розуміє під компетентністю сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, які необхідні людині для самостійного та ефективного розв'язання різних життєвих ситуацій для того, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими людьми.

О.Пометун до складових компетентності відносить знання, уміння, навички та ставлення. С.Шишов наголошує, що компетентність одночасно поєднує мобілізацію знань, умінь, поведінкові відносини.

Отже, більшість авторів під компетентністю розуміють загальну здатність і готовність особистості до дії, що ґрунтуються на знаннях і досвіді, які набуті завдяки навчанню і вихованню, зорієнтовані на становлення учня як суб'єкта життя і культури, активну інтеграцію в суспільство, освоєння багатогранної рольової палітри (3.С.100).

Виходячи з трактування поняття «компетентність», під компетентнісним підходом в освіті слід розуміти цілеспрямований, систематичний, керований процес формування компетентностей учнів засобами навчального та виховного процесу, сім'ї, соціуму.

Компетентнісний підхід – це підхід до визначення результатів навчання, що базується на їх описі в термінах компетентностей. Компетентнісний підхід – ключовий методологічний інструмент реалізації цілей Болонського процесу, який за своєю сутністю є студентоцентрованим (4.С.18).

Саме компетентнісний підхід розглядається як один з важливих концептуальних принципів, що визначає сучасну методологію оновлення змісту педагогічної освіти, як технологія вивчення вимог, які ставить професія до особистісних якостей педагога, його психологічних здібностей та психофізіологічних можливостей. Тобто створення образу педагога нової формації має слугувати розробленню цілісної моделі формування

компетенцій, сучасних діагностичних засобів для кількісного підходу та якісної характеристики компетентностей . Теоретико-методологічним засадам компетентнісного підходу значну увагу приділено в працях таких вітчизняних і зарубіжних дослідників як Н.Бібік, Б.Блум, І.Галяміна, Ж.Делор, О.Дубасенюк, І.Зимняя, І.Зязюн, П.Згага, Є.Климов, Н.Кузьміна, Я.Кузьмінов, В.Кушнір, В.Ларіонова, Є.Моїсеєв, О.Пометун, Л.Пухова, А.Реан, О.Савченко, В.Хутмаєр, А.Хуторський та ін. У контексті їхніх ідей компетентність розглядається як складна інтегрована характеристика особистості, яку розуміють як сукупність знань, умінь, навичок, ставлень, а також досвіду, що дає змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності (5.С.18-24).

На жаль, сучасні підручники із педагогіки та методик не ставлять завдання формувати компетенції вчителя. Мова йде про уміння, навички, функції. Навіть в державному стандарті підготовки вчителя початкової школи визначені функції : охорона життя і здоров'я дітей, освітня, розвивальна, дидактико-методична, соціально-виховна та функція професійно-особистісного вдосконалення вчителя, кожна з яких містить перелік інтегрованих умінь, що формуються у педагогічному процесі засобами різних навчальних дисциплін. Висунута вимога використання структурно-логічної схеми підготовки фахівців та засобів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки фахівців, які , на жаль, не входять до складу стандарту. Тобто, навіть визначення якості підготовки вчителів початкової школи за держстандартом залежить від «творчості» колективів навчальних закладів. З огляду на це проаналізуємо поняття «професійна компетентність» , її складові та визначимо зміст професійних компетентностей вчителя початкової школи.

Так, В.Горб зазначає : «Професійна компетентність – особистісні можливості спеціаліста, які дають йому змогу діяти конструктивно в рамках певної професійної компетенції» (6.С.46). До цих особистісних можливостей відносять загальні та спеціальні здібності людини до виконання певної професійної діяльності; знання, навички, вміння, а також накопичений професійний та життєвий досвід; готовність до професійної діяльності.

І.Лернер, В.Краєвський, О.Хуторський запропонували розглядати професійну компетентність як єдність трьох складових :когнітивної – наявність системи педагогічних і спеціальних предметних знань; операціонально-технологічної –володіння методами, технологіями, способами педагогічної взаємодії, методами навчання даного предмета; особистісної складової –етичні й соціальні позиції й установки, риси особистості спеціаліста (7)

В.Сластьонін вважає, що професійна компетентність відображає не тільки рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення цілей професійної діяльності, а й соціально-моральну позицію особистості (8.С.368)

У структурі професійної компетентності А Маркова виокремлює такі компоненти : спеціальний – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток; соціальний – володіння спільною професійною діяльністю, співробітництвом, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування; особистісний – володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку засобами протистояння професійним деформаціям особистості; індивідуальний – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності у межах професії, готовність до професійного зростання, вміння раціонально організувати свою працю без перевантажень (9.С.308)

Зміст професійної компетентності педагога, за А Марковою, характеризується процесуальними й результативними показниками і визначається як його здатність і готовність виконувати особисту професійну діяльність. На її думку, домінуючим блоком професійної компетентності педагога є такі характеристики : мотивація, тобто спрямованість особистості; якості – педагогічні здібності, психологічні стани, процеси, характер; інтегральні характеристики особистості , тобто педагогічна самосвідомість, креативність, індивідуальний стиль (10.С.56-63).

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу виділити такі складові професійних компетентностей :

- ✓ комплекс знань, умінь, навичок;
- ✓ властивості і якості особистості;
- ✓ алгоритми вирішення професійних завдань;
- ✓ готовність до здійснення діяльності;
- ✓ поєднання теоретичної і практичної підготовки;
- ✓ ефективне спілкування;
- ✓ прийоми і засоби саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації;
- ✓ готовність приймати ефективні рішення;
- ✓ здатність розв'язувати професійні проблеми і завдання;
- ✓ особистісні характеристики, особистісне новоутворення;
- ✓ певний психологічний стан, що дає можливість діяти самостійно і відповідально;
- ✓ здатність і вміння виконувати певні професійні функції;
- ✓ обізнаність як властивість особистості;
- ✓ професійно статусні можливості.

Зазначимо різноманіття підходів до розуміння сутності професійної компетентності. На нашу думку, оскільки професійна компетентність передбачає певну діяльність, дію із вирішення професійних (виробничих) проблем, то і її структура буде відповідати структурі діяльності та містити такі компоненти : мотиваційний, змістовий, операційний, рефлексивний. А рівень сформованості, якість професійної компетентності буде залежати від досвіду, ступеня знань та вмінь, особистісних якостей та властивостей особистості. Тому для успішного формування професійних компетентностей слід планувати роботу із формування її складових (компонентів).

Не ставимо за мету проаналізувати різні підходи до класифікації професійних компетентностей. На нашу думку при визначенні видів професійних компетентностей будемо виходити із структури діяльності педагога, його функцій. Основною функцією педагога за І.П.Підласим є управління процесами навчання, виховання, розвитку і формування особистості вихованців. Відповідно загальна функція управління містить складові : цілепокладання, діагностування , прогнозування, проектування, планування, інформування, організація, оцінка і контроль, коригування, рефлексія. Успішній реалізації зазначених функцій у педагогічному процесі сприяють компетентності : цілепокладання, діагностична, прогностична, проєктивна, конструктивна, інформаційна, організаційна, контрольньо-оцінювальна, комунікативна, дидактична, прикладна, стимулююче- коригувальна, рефлексивна.

Розкриємо зміст зазначених професійних компетентностей вчителя :

<p>Здатність цілепокладання : визначати освітню, виховну, розвивальну мету уроку, заняття, виховних заходів; модель та програму виховання учня, колективу; мотивувати види діяльності на уроці, занятті, виховних заходах.</p>
<p>Здатність діагностична : вміння добирати діагностичні методики щоб визначати вікові та індивідуальні особливості учнів, їх зону актуального та найближчого розвитку, рівень навченості та навчальних можливостей; особливості взаємин учнів у колективі; рівень сформованості якостей особистості.</p>
<p>Здатність прогностична : вміння моделювати систему навчальної та виховної роботи; індивідуальну траєкторію розвитку вихованця; стиль взаємин у дитячому колективі; привабливі цілі та завдання; проєкт уроку, заняття, виховних заходів; наочні посібники та обладнання; ефективні види діяльності.</p>
<p>Здатність конструювати : структуру уроків різних типів у різних класах, добирати ефективні методи і прийоми роботи, наочні посібники та обладнання; трансформувати зміст освіти в доступну привабливу для учнів форму; використовувати сучасні педагогічні технології; розробляти плани уроків , занять, виховних заходів; програми взаємодії з учнями та їх батьками, колегами; розробляти програми індивідуального професійного зростання.</p>
<p>Здатність інформаційна : вміння користуватись каталогами, картотеками, добирати інформацію, готувати анотацію, тези, конспектувати; відбирати потрібний зміст із підручників, посібників, періодичної преси, електронних носіїв інформації для реалізації освітніх, розвивальних, виховних завдань, пропаганди педагогічних знань.</p>
<p>Здатність організаційна : вміння організувати власний час, доцільно розподіляти час уроку, заняття, виховних заходів; ефективно використовувати дошку, обладнання, засоби навчання; організувати учнів на виконання навчальних та виховних завдань, керувати їх самостійною пізнавальною діяльністю, самостійною роботою; пояснювати зміст та інструктувати учнів щодо виконання завдань на уроці та самостійної домашньої роботи; чергувати режим праці та відпочинку; ефективно поєднувати різні види навчальних завдань відповідно до віку та можливостей учнів; згуртовувати дитячий колектив та колектив батьків класу; керувати індивідуальною, парною, груповою, колективною та фронтальною роботою учнів.</p>
<p>Здатність комунікативна : вміння налагоджувати контакт з учнями, колегами, батьками; будувати взаємини на принципах гуманізму, толерантності та поваги; викликати довіру у вихованців, їх батьків, колег; вибудовувати ефективну інтеракцію; виділяти головне в навчальному матеріалі; володіти прийомами педагогічної техніки.</p>
<p>Здатність контрольна-оцінювальна : вміння забезпечити контроль за роботою учнів, знати і вдало використовувати критерії та норми оцінювання навчальних досягнень, відслідковувати та облікувати індивідуальний приріст вихованців, їхнє просування за власною траєкторією розвитку; вміння вести шкільну документацію.</p>

Здатність стимулююче-корекційна : вміння помічати та схвалювати успіхи і досягнення вихованців, використовувати вербальну оцінку, засоби морального заохочення; вносити зміни до корективи до власної діяльності та діяльності учнів у залежності від отриманих результатів.

Здатність рефлексивна : вміння аналізувати успіхи і недоліки власної діяльності, визначати фактори та умови, які сприяють успішному досягненню поставлених цілей; причини невдач.

Змістом мотиваційної складової професійних компетентностей є гуманістичні цінності, погляд на дитину як на партнера, суб'єкта педагогічного процесу, бажання і потреба будувати педагогічну взаємодію на засадах педагогіки співробітництва, усвідомлення власної відповідальності за формування і розвиток особистості; інтерес до педагогічної професії, бажання займатись нею, усвідомлення своїх здібностей та можливостей. У мотиваційній сфері особистості вчителя виокремимо внутрішню і зовнішню мотивацію . До внутрішньої мотивації відносимо :

а) наявність пізнавального інтересу до педагогіки, психології та методик викладання навчальних предметів, потреби у професійних знаннях; прагнення доводити власні думки, розмірковувати в процесі професійної взаємодії;

б) наявність процесуального інтересу – інтересу до організації навчально-творчої діяльності школярів;

в) наявність потреби в конструктивній взаємодії з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі.

До зовнішньої мотивації належить соціально зумовлене прагнення до самоосвіти та саморозвитку; почуття відповідальності за свою роботу.

Реалізується мотиваційний компонент як готовність вчителя до здійснення навчально-виховного процесу, управління розвитком особистості учня, класного колективу. Мотиваційна складова професійних компетентностей формується системою роботи : виховний процес, мотивація навчальної діяльності студентів викладачами, застосування засвоєних способів дій під час різних видів педагогічної практики.

Змістова складова професійних компетентностей формується у педагогічному процесі під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін, методик викладання предметів початкової школи, самостійної пошукової та дослідницької діяльності студентів. Студенти засвоюють знання про особливості формування і розвитку особистості на різних вікових етапах, шляхи та умови формування колективу, закономірності, принципи, методи, засоби, форми організації навчально-виховного процесу, зміст освіти, педагогічні технології, програму виховання; знання суб'єктної парадигми освіти, морально-етичних якостей особистості, правил поведінки та етикету. Теоретичні знання підтверджуються спостереженням за навчально-виховним процесом під час практики поза навчальної виховної роботи, показових та пробних уроків та занять. Сприяє формуванню змістового компонента професійних компетентностей і самостійна до аудиторна, аудиторна та після аудиторна самостійна робота студентів, виконання творчих завдань, проєктів, досліджень, курсової роботи.

Операційна складова компетентностей – це специфічні навчальні дії, за допомогою яких відбувається розв’язання навчальних завдань. Виділяються дії, які в сукупності створюють алгоритм розв’язування будь-якого навчального завдання :

Дії по виділенню проблеми з поставленого навчального завдання.

Дії виявлення загального способу розв’язування на основі аналізу загальних відносин у матеріалі, що вивчається.

Дії моделювання загальних відношень навчального матеріалу й загальних способів розв’язування навчальних проблем.

Дії конкретизації й збагачування окремими проявами загальних відношень і загальних способів дій.

Дії контролю за ходом і результатами навчальної діяльності.

Дії співвідношення ходу й результату діяльності студента поставленому перед ним навчальному завданню та проблемам, які впливають з нього.

Операційний компонент як узагальнена система способів дій різного ступеня складності формується під час виконання різних вправ на практичних та лабораторних заняттях, а також під час самостійного проведення різних видів педагогічної діяльності під час практики поза навчальної виховної роботи, практики пробних уроків і занять, переддипломної педагогічної практики. Викладачам важливо забезпечити наступність та послідовність у формуванні способів дій через ввідні, тренувальні, творчі вправи. Особливо ефективними для формування операційної складової компетентностей , на нашу думку, є вправи з моделювання педагогічного процесу, вирішення конкретних педагогічних ситуацій, завдань, проектів , в яких студент усвідомлює відповідальність за доручену справу, враховує особливості учнів, школи, засоби навчання. Доречним є створення «педагогічного тренажеру» - відеозаписів фрагментів уроків, занять, ситуацій, завдань, вирішуючи які студент зможе реалізувати власний творчий потенціал.

Рефлексивний компонент професійних компетентностей передбачає співвіднесення отриманого результату із програмовими вимогами, аналіз якості виконання та затрачених зусиль, шляхів та умов удосконалення якості виконання. А.Маркова виділяє три рівні рефлексивного відображення у педагогічній діяльності. Перший рівень досягається у процесі реалізації виконавчої функції, коли вчитель організовує навчальну діяльність учнів, вступаючи з ними в безпосередню взаємодію. У такому разі об’єктом рефлексії є діяльність учнів під керівництвом учителя. Другий рівень досягається у процесі виконання конструктивної функції , коли об’єктом аналізу вчителя є цілісна педагогічна ситуація, якою охоплено і учнів, і вчителя, і сам процес взаємодії між ними. Тепер вчитель робить об’єктом аналізу свої власні дії, які привели до успіхів чи невдач у діяльності учнів. На цій основі планує засоби подальшого педагогічного впливу , оцінює результати своєї праці. На третьому рівні рефлексивного відображення педагогічної дійсності вчитель робить об’єктом свого аналізу і виконавчі і контрольні функції, тобто досліджує свою практичну діяльність у всіх аспектах (9.С.148).

Формується через усвідомлення ідеального зразка, оцінку виконаного викладачем, взаємо та самооцінкою за заданим алгоритмом, інструкцією.

Компетентнісний підхід вимагає особистісної спрямованості під час формування змісту освіти. Необхідно також забезпечити суб’єктну позицію студентів у педагогічному процесі. Цьому будуть сприяти адекватні методи і технології навчання. Перелік цих методів є досить широким, їх можливості різнопланові, тому доречно окреслити провідні стратегічні напрямки, визначивши, що єдиного рецепту на всі випадки життя не існує.

Потенціал продуктивних методик і технологій є дуже високим і реалізація його безпосередньо впливає на досягнення такого результату навчання як компетентність.

При формуванні професійних компетентностей викладачам слід дотримуватись таких умов:

- головним є не навчальна дисципліна, яку викладаєте, а особистість студента, яку ви формуєте. Не навчальна дисципліна формує особистість, а викладач – своєю діяльністю, пов'язаною із вивченням навчальної дисципліни;
- ставте студентів у ситуації, що вимагають виявлення та з'ясування розбіжностей між фактами, що спостерігаються, і наявними знаннями;
- слід вчити мислити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- пропонуйте використовувати знання у практичній діяльності;
- сприяйте думати та діяти самостійно, пропонувати власне трактування, авторський варіант вирішення проблеми;
- розвивайте вміння висловлювати переконливо і дохідливо власні думки;
- демонструйте студентам перспективи навчання;
- використовуйте схеми, логічні опори, плани, щоб забезпечити засвоєння системи знань;
- враховуйте індивідуальні особливості та можливості студентів, об'єднуйте в диференційовані групи студентів з однаковим рівнем;
- вивчайте і враховуйте життєвий досвід студентів, їх інтереси, особливості розвитку;
- заохочуйте дослідницьку, пошукову діяльність студентів;
- максимально наближайте навчальний матеріал до реальної практичної діяльності;
- формуйте потребу у здобутті знань, удосконаленні власного професійного рівня впродовж життя.

Отже, узагальнюючи, виведемо алгоритм формування професійної компетентності: готовність до виконання (мотивація) – усвідомлення та осмислення способу виконання – практикування, вправлення у звичному та творчому способі застосування теоретичних положень – аналіз результативності та якості виконання – внесення змін та доповнень, коригування отриманих результатів.

Зрозуміло, що формування складових компетентностей буде залежати від системи цінностей, психо-фізіологічних особливостей особистості, її життєвого досвіду, особистісних якостей. Ефективність формування професійних компетентностей в значній мірі визначається максимальною індивідуалізацією процесу підготовки вчителя на засадах особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Бібліографічні посилання

1. Словарь иностранных слов.- М, 1987, С.107-108.
2. Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах. Т.2.2000.
3. Національний освітній глосарій :вища освіта/авт.-уклад. І.І.Бабин, Я.Я.Болубаш, А.А.Гармаш й ін.;за ред.Д.В.Табачника і В.Г.Кременя .-К.:Плеяди, 2011.-100с.

4. В.Хомич. Формування особистості вчителя:компетентнісний вимір/Рідна школа.- №11, 2012.-с.18.
5. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності : погляд з позиції сучасної педагогічної науки /О.І.Пометун//Вісник програм шкільних обмінів.- 2005.-№23.-С.18-24.
6. Горб В. Технологические аспекты педагогического мониторинга взаимоотношений субъектов образовательной деятельности в вузе /В.Горб//Стандарты и мониторинг в образовании.-2003.-№2.-С.46-52.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты //Интернет-журнал «Эйдос».-<http://www/eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.
8. Педагогика профессионального образования /Под ред.. В.А.Сластенина .- М.:Издательский центр «Академия», 2004.-368с.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма/А.К.Маркова .- М.:Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996.308 с.
10. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессиональности учителя //Педагогика.-1995.-№6.-С.56-63.